

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

14. Literatura v době okupace

Dobové pozadí

Světová hospodářská krize po 1. světové válce způsobila obrovskou sociální nespokojenost mezi obyvateli, a ta byla zvláště v Německu živnou půdou pro šíření hitlerovské ideologie, která slibovala vybudování velké mocné říše a vycházela z nadřazenosti německé rasy (rasismu) a nenávisti k židům (antisemitismu).

Roku 1933 se Adolf Hitler stal říšským kancléřem Německa a příslušníci nejsilnější politické strany NSDAP nekompromisně stíhali všechny politické odpůrce. Příkladem může být požár říšského sněmu, který zinscenovali fašisté, aby zkompromitovali komunisty. Lipský proces (1933) s domnělými žhářii nakonec odhalil pravé viníky. Přesto bylo úsilí fašistů likvidovat své protivníky úspěšné, vedli protižidovské a protidemokratické pogromy, pálili desetitisíce knih. Modlou byla Hitlerova kniha *Mein Kampf*. Po smrti prezidenta Hindenburga přechází pravomoci prezidenta na říšského kancléře a Hitler tak začíná užívat označení „říšský vůdce“.

Jako 1. oběť v Evropě jsou vytipovány Rakousko a Československo. U nás žila početná německá národnostní menšina a Sudetoněmecká strana hájila její zájmy. Hitler veřejně požaduje odstoupení československého pohraničí.

29. 9. 1938 se konala mezinárodní konference v Mnichově, kde zúčastněné země (Anglie - Chamberlain [čembrejln], Francie - Daladier [daladijé], Itálie - Mussolini [musolíny], Německo - Hitler) rozhodly o povinnosti ČSR přenechat požadované území Německu. ČSR přichází o 1/3 území s 5 miliony obyvateli a 40 % průmyslu. Tím však Hitler nekončí a pracuje na likvidaci zbytku ČSR. Prezident Edvard Beneš odstoupil a odešel do emigrace a prezidentem se stává Emil Hácha.

Hitlerova snaha o likvidaci ČSR vyvrcholila 15. 3. 1939, kdy na našem území vyhlásil *Protektorát Čechy a Morava* a do funkce zastupujícího říšského protektora byl jmenován Reinhard Heydrich. Jeho úkolem bylo likvidovat veškeré projevy odporu.

1. 9. 1939 začíná 2. sv. válka, a to napadením Polska Němci, bez vyhlášení války. Záminkou bylo fingované přepadení německého vysílače v Hlivicích maskovanými gestapáky. Pro nás byla nejtěžším obdobím tzv. heydrichiáda, tj. doba po atentátu na Heydricha (atentátníci Gabčík a Kubiš). Odvetou bylo vyhlazení obcí Lidice a Ležáky.

Za války byla poprvé použita atomová zbraň, kdy americký prezident Truman nařídil její svržení na Hirošimu a Nagasaki pro ukončení války na východě.

Poznámka: *fašismus = ideologie založená na teroristických a protidemokratických principech, vyzvedává nacionalismus a vyznává rasismus. Vlastní národ je nejvyšší hodnota. Zrodil se v Itálii, ale největších rozměrů dosáhl právě v Německu.*

Ve světové próze měli zvláštní postavení mezi spisovateli němečtí autoři, protože fašismus pronásledoval všechny nepohodlné. Žádná jiná země nemá tolik spisovatelů-emigrantů jako Německo. Navíc od roku 1935 byly uvedeny v život norimberské zákony, které zlegalizovaly rasistické útoky proti židům.

Lion Feuchtwanger [fojchtvangr], Německo

Pro svůj židovský původ musel emigrovat.

Žid Süß [sís]

je román o obratném židovském finančníkovi, který bezvýznamnému šlechtici pomůže dostat se k bohatství a k postavení. Když se princ cítí být neohrožený (a dokonce znásilní Süssovu dceru), Süß překazí jeho plán: provést státní převrat a nastolit absolutismus.

Heinrich Mann [hajnrich man], Německo

On i jeho bratr Thomas (také spisovatel) pro židovský původ emigrovali.

Profesor Neřád

je příběh gymnaziálního profesora latiny a řečtiny, který před žactvem vystupuje jako nesmlouvavý despota, vyžaduje tvrdou disciplínu a slídí i po soukromí studentů, aby je načapal v nežádoucích

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

situacích. Jeden ze studentů však odhalí jeho pokryteckou povahu, faleš a postaví ho před soud. Na postavě profesora spisovatel předvádí německou fašistickou povahu a varuje před ní.

Bertold Brecht, Německo

Matka Kuráž a její děti

je drama: hlavní hrdinka se proto, aby zůstala se svým synem, stane markytánkou. Děj se odehrává za 30leté války (17. stol.), která Kuráži bere jedno dítě po druhém. Chvilé, kdy to vypadá, že válka skončí, bere hrdinka jako utrpení, protože ztrácí živnost. Do konce hry nepochopí (narozdíl od diváka), že válka je jejím nepřítelem.

Ernest Hemingway [hemingvej], USA

Proti fašismu vystupuje tento představitel ztracené generace v díle

Komu zvoní hrana,

kdy Robert Jordan [džorden] ve španělské občanské válce vyhazuje most do povětří, aby znemožnil příchod fašistům.

William Styron [wiljem stajron], USA

Sophiina [sofijina] *volba*

je psychologický román, jehož hrdinkou je Polka, která za války prošla koncentrákem v Osvětimi a tam se musela rozhodnout, které ze svých dvou dětí pošle do plynu. Tento zážitek = poznamenání psychiky, hrdinka nedosáhne rovnováhy ani po válce, když emigruje do USA. Při rekapitulaci svého života zjišťuje, že většina jejích voleb nebyla šťastná (např. nezapojila se do protifašistického odboje, za životního partnera si vybrala narkomana a schizofrenika, sebevražda).

Joseph Heller [džouzif heler], USA

Hlava XXII

je román, který ironicky líčí vztah řadového vojáka k armádě jako instituci. Hlavní hrdina, kapitán letectva, těžce nese zvyšování počtu povinných letů a smrt svých kamarádů. Proto chce pryč z armády. Podle vojenského předpisu (tj. Hlava XXII) se voják může vymanit z války, jestliže je blázen. Avšak ten, kdo se za blázna prohlašuje, je při smyslech → uzavřený kruh, ze kterého není úniku. Morbidní humor a nadsázka zdůraznily vážnost válečné tragédie.

James Clavell [džejms klevl], Velká Británie

Král Krysa

Děj se odehrává v japonském zajateckém táboře Čangi (1945) a hrdiny jsou američtí, angličtí a australští zajatci. Všichni strádají hladem, žízní a vedrem, až na jednoho, desátníka Kinga, který svůj blahobyt založil na černém obchodu mezi zajatci a dokonce založil krysí farmu a dodává maso jako králíčí. King profituje z toho, že ostatní trpí. Symbolický závěr: po válce se likviduje tábor a jsou objeveny krysí chodbičky, kde se krysy požíraly navzájem. Platí zákon silnějšího.

Českou tvorbu, zvláště poezii, reprezentují neutrální témata, která prošla německou cenzurou a bojovala proti fašismu mezi řádky. Nejčastější náměty v reakci na fašismus jsou:

- minulost českého národa a vyzvedávání dob, ve kterých jsme se proslavili;
- rodný kraj, dětství a mládí, rodina;
- velké osobnosti naší kultury (Němcová, Mácha, apod.);
- symboly české státnosti (sv. Václav, město Praha, Karlův most, apod.).

Česká poezie

František Halas

Torzo naděje - reaguje na mnichovské události, báseň *Praxe*

Naše paní Božena Němcová - spisovatelčin trpělivý osud je paralelou k údělu českého národa.

Josef Hora

Domov - motivy vlasti a českého národa, patří sem oslavná báseň *Zpěv rodné zemi*.

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Jan Houslísta - skladba o umělci, který se z ciziny s poctami vrací domů.

Vladimír Holan

Září 1938 - občanská poezie reagující na ohrožení země.

Vítězslav Nezval

Matka Naděje - pocity úzkosti a strachu o náš osud.

Jaroslav Seifert

Zhasněte světla - hořkost a hněv po mnichovské zradě.

Vějíř Boženy Němcové - připomenutí autorčina vlastenectví.

František Hrubín

Země sudička - motivy země jako jediné jistoty.

Jiří Orten (z židovské rodiny, předčasně zemřelý příslušník nastupující generace)

Ohnice, Elegie - pocity zmaru, absurdity doby a odcizení

Modrá kniha, Žíhaná kniha, Červená kniha – deníky, které psal od r. 1938 do své smrti r. 1941

Česká próza

Karel Čapek

patří mezi naše největší spisovatele, kteří se tematice války, zvláště její hrozbě, věnovali. Dále viz kapitoly 13. Meziválečná poezie a próza – Studijní texty a 17. Vývoj divadla od jeho počátků do současnosti – Studijní texty.

Přímo v době okupace vznikly např. historické prózy: **V. Vančura**: *Obrazy z dějin národa českého*, **Karel Schulz**: *Kámen a bolest*, **F. Kožík**: *Největší z pierotů*; nebo prózy se skrytým poselstvím pro čtenáře, např. **E. Bass**: *Cirkus Humberto*, **J. Drda**: *Městečko na dlani*.

Jan Drda

Němá barikáda

je soubor povídek, ve kterých vystupují tzv. antihrdinové = po celou dobu se jeví jako nenápadní a v závěru udělají něco, co by od nich nikdo nečekal, ani oni sami. V povídce *Vyšší princip* středoškolský učitel má podle nařízení shora odsoudit atentát na Heydricha a tím pádem i počínání svých studentů, kteří se posměšně vyjádřili na Heydrichovu adresu. Za to byli popraveni. Vyšší princip (přezdívka učitele Málka) však před třídou vraždu chlapců odsoudí a Heydrichovu smrt schválí (vražda na tyranovi není zločinem).

Jan Otčenášek

Romeo, Julie a tma

Novela o studentu Pavlovi a židovské dívce Ester na shakespearovské téma. Ester nenastoupí ke transportu do koncentráku a náhodně se setkává s Pavlem, který ji tajně ukryje. Rodí se mezi nimi milostný vztah a Ester z obavy o jeho život úkryt opouští a na ulici je zastřelena.

Norbert Frýd

Krabice živých

Román z prostředí koncentráku, kde jeden z vězňů pracuje ve vězeňské kartotéce. Hrdinství projeví, když tajně přesouvá lístky se jmény vězňů z krabice mrtvých do krabice živých.

Karel Ptáčník

Ročník jedenadvacet

Román vycházející z autorovy životní zkušenosti, kdy za okupace byl totálně nasazený celý ročník 1921 na nucené práce pro říši. Děj se odehrává při odklizení trosek ve vybombardovaných německých městech a autor předvádí různé typy a charaktery (hrdinství, udavačství, lásku).

evropský
sociální
fond v ČR

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Julius Fučík

Reportáž psaná na oprátce

je dílo zatížené řadou polopравd: po válce se režimu hodil Fučík jako vzor komunistického odbojáře, hrdiny, který nepodleh ani při gestapáckých výsleších. Ve skutečnosti to nebyl až tak výjimečný hrdina, což dokládají i pasáže z knihy (např. prozrazení jmen komunistických soudruhů). Nutně byly tyto pasáže v bývalém režimu vypuštěny nebo upraveny. Úplné vydání knihy bylo možné až po r. 1989.

Ladislav Fuks

reprezentuje tvorbu, která, ač byla vydávána za totality, je ideologicky nezátížená. Tematicky se věnuje problematice židů za 2. sv. války a má neobyčejný smysl pro detail (každá zmíněná věc sehraje do konce díla nějakou roli a má své určité místo).

Mí černovlasí bratři

Soubor příběhů o židovských spolužácích, které čeká smrt. Pozornost budí především postava zeměpisáře (český fašista).

Pan Theodor Mundstock [munštok]

Stárnoucí žid čeká pozvánku ke transportu do koncentráku. Rozhodne se, že se tvrdým tréninkem na něj připraví. Z bytu si udělá provizorní koncentrák a dopodrobna promyslí každý detail, který ho může potkat (spí na dřevěné pryčně, cíleně si nechá vyrazit zub, aby přivykl bolesti, rozpočítává si minuty, jak dlouho udrží kufr v jedné ruce, připraví si vyražený zub, aby při jeho vyplivnutí přesvědčil esesáka, že už má dost, ...). „Dokonale“ připraven spěchá na seřadiště a na ulici jej srazí německé auto. Nad hrůzami fašismu nelze vyhrát, nelze se na ně připravit.

Spalovač mrtvol

Zaměstnanec krematoria, pan Kopfrkingl, zjistí, že mu v jeho postupu v kariéře brání židovský původ manželky a tedy i dětí. Děj se odehrává za okupace a hrdina situaci řeší vyvražděním své rodiny (výborná filmová adaptace režiséra J. Herze s Rudolfem Hrušínským v hlavní roli z r. 1968).

Arnošt Lustig

Zajímá ho osud židů za 2. sv. války (je židovského původu, prošel Terezínem, Osvětimí, uprchl z transportu smrti). Vybírá si příběhy, ve kterých vystupují hrdinové, kteří se neumějí nebo nemohou bránit (dětí, starci, nemocní, ...), např. v povídce *Sousto* malý chlapec vyrazí svému zemřelému otci zlatý zub, aby mohl koupit citrón pro svou nemocnou sestru.

Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.)

je novela. Židovská dívka se v obavě o svůj život stává prostitutkou německých důstojníků.

Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou

Novela, vycházející ze skutečné události, kdy skupině bohatých italských židů byla Němci nabídnuta svoboda výměnou za jejich švýcarská konta. V nečisté hře ale stejně skončí v plynu. Mezi zajatci byla i polská tanečnice Kateřina, která se v poslední chvíli odhodlá nejlépe na popravu jako ovce, vytrhne jednomu německému důstojníkovi zbraň a zastřelí jej.

Ota Pavel

U žádného jiného spisovatele se tak neprolíná vlastní život a dílo. Rovnocenným partnerem pro jednatel hrdiny je příroda (není jen kulisou). Nejvíce je zastoupeno Křivoklátsko a povodí Berounky. Dodnes se dílo těší čtenářské oblibě. Nejznámější jsou povídkové knihy:

Zlatí úhoři

Jak jsem potkal ryby

Smrt krásných srnců

Stejnomená autobiografická povídka pojednává o židovské rodině, ve které se otec rozhodne vykrmit dva starší syny, protože musejí do koncentráku. Přes zákaz opouští město (poprosí doktora o vystavení nemocenské) a odjíždí na venkov, tam si půjčí psa Holana a jde ulovit srnce. Až poslední den nemocenské se to podaří a syny skutečně nakrmí → synové koncentrák přežijí. Ve vypjatých okamžicích projevují solidaritu nejen jednatel postavy (doktor), ale i příroda (Holán nikdy s cizím člověkem nešel!).